

УДК 821.161.02.09 Коряк

М. П. Сподарець

м. Харків

Соціологічна концепція української літератури професора ХІНО В. Коряка

У статті розглядаються особливості концепції української літератури викладача і професора ХІНО та завідувача кафедри історії української літератури (1933–1936) Харківського університету В. Коряка (1889–1937). У його естетичних поглядах поєднувались марксизм, соціологічна критика та засади розбудови «пролетарської культури». Соціологічна концепція динаміки вітчизняного літературного процесу та оцінки творчості письменників відбивали марксистський підхід до аналізу художніх творів і суттєво вплинули на українське літературознавство 1920-х років та його подальші трансформації періоду «соціалістичного реалізму».

Ключові слова: Харківський університет, соціологізм, В. Коряк, пролеткульт, марксизм.

Сподарець М. П. Социологическая концепция украинской литературы профессора ХИНО В. Коряка. В статье рассматриваются особенности концепции украинской литературы преподавателя и профессора ХИНО, заведующего кафедры истории украинской литературы (1933–1936) Харьковского университета В. Коряка (1889–1937). Его эстетические воззрения совмещали в себе марксизм, социологическую критику и идеи построения «пролетарской культуры». Социологическая концепция динамики отечественного литературного процесса и интерпретации художественных произведений отражали марксистский подход к анализу писательского творчества и существенно повлияли на украинское литературоведение 1920-х годов, а также его дальнейшие трансформации в период «социалистического реализма».

Ключевые слова: Харьковский университет, социологизм, В. Коряк, пролеткульт, марксизм.

Spodarets Myhaylo. Sociological concept of Ukrainian literature by Professor KhINO V. Koryak.

The article discusses the features of the concept of Ukrainian literature teacher and professor of KhINO, the head of the department of the history of Ukrainian literature (1933–1936) of the Kharkov University V. Koryak (1889–1937). His aesthetic views combined Marxism, sociological criticism and the ideas of building “proletarian culture”. The sociological concept of the dynamics of the national literary process and the interpretation of works of art reflected the Marxist approach to the analysis of writing and significantly influenced the Ukrainian literary criticism of the 1920s, as well as its further transformations during the period of “socialist realism”. V. Koryak taught at KhINO since 1925, and having defended his thesis, he first became the so-called “red professor”, from 1927 - a visiting professor, while continuing to teach the course of history of Ukrainian literature. He was also the head of the Soviet literature room at the T. G. Shevchenko Institute of Literature, and from 1933 to 1936, after the restoration of Kharkov University, he headed the department of the history of Ukrainian literature. The basic terms of the sociological concept of V. Koryak were made public in the textbook of Ukrainian Literature (1928), which was used to teach this subject. This course was the first attempt to synthesize the problematic issues of “Marxist literary criticism” to create an original concept of the history of Ukrainian literature based on the sociological method. Negative and positive features of V. Koryak’s literary-critical concept were reflected to the greatest extent in his interpretation of T. G. Shevchenko’s works. A significant amount of his extraordinary ideas can also be traced in the interpretation of the works of other Ukrainian writers.

Keywords: Kharkov University, sociology, V. Koryak, proletkult, Marxism.

Харківський інститут народної освіти відіграв важливу роль у розвитку вітчизняного літературознавства 1920-х років. Знаковою постаттю, що посідала одне з чільних місць серед культурних діячів цього часу, був професор ХІНО й Інституту Т. Г. Шевченка Володимир Дмитрович Коряк «[справж. – Блумштейн Волько; 2 (14). І 1889, м. Слов’янськ, тепер Донец. обл. – 22. XII 1937, Харків]» [12, с. 10]. Однак його творчий доробок і досі лишається малодослідженим.

Причина браку докладного аналізу його наукових концепцій, на нашу думку, полягає в трансформації сприйняття дослідниками його постаті: спочатку як провідного комуністичного ідеолога, що чинив активний опір розвиткові української літературознавчої науки, а потім – як того, хто стояв біля витоків так званого «вульгарно-соціологічного» методу у вітчизняному літературознавстві.

Львівський літературознавець Я. Гординський наприкінці 1930-х років дав В. Коряку таку характеристику: «Найголоснішими пропагаторами марксистської критики на підсоветській Україні були: Володимир Коряк, І. Ю. Кулик, Андрій Хвиля та Самійло Щупак. Їх писання характеризує тон партійної агітки, часто крикливої, з типовими партійними аргументами, що приймаються за абсолютний авторитет без якої-небудь критичної думки» [1, с. 74].

Попри те, що 1956 року В. Коряка було посмертно реабілітовано, його ім’я продовжувало стійко асоціюватись із «вульгарно-соціологічним» методом: «Найбільш характерним зразком вульгарно-соціологічного підходу до вивчення історії української літератури була літературознавча діяльність В. Коряка, особливо його статті про Т. Шевченка» [3, с. 35].

У другому томі «Історії української літератури» 1988 року наявні очевидні розбіжності авторських поглядів щодо діяльності В. Коряка. Відтак в одній

частині він «не задовольняв вимог сучасності», а у двотомному «Нарисі історії української літератури» (1926–1929) «загалом панував дух вульгарного соціологізму» [2, с. 343]; «...критик В. Коряк у ранніх статтях твердив, що нова література – це «цілковите зірвання тягlosti з усім попереднім, знищення всіх традицій» [2, с. 25]. Але в іншій частині цієї праці увагу редколегії зосереджено на вищості В. Коряка над тими ж таки «буржуазними» (А. Ніковський, М. Грушевський, С. Єфремов) та «непевними» (М. Зеров, П. Филипович, Ю. Меженко,) літературними критиками: «Публіцистично наснажені виступи В. Коряка, І. Кулика, а згодом Б. Коваленка, І. Микитенка часто диктувалися не стільки чіткими літературно-критичними цілями, як потребою захисту самої ідеї пролетарської літератури, необхідністю впроваджувати марксизм у критику» [2, с. 355–356].

Сучасні науковці негативно, навіть, радше, саркастично оцінюють діяльність В. Коряка. Наприклад, М. Наєнко відзначає: «Коли виникала потреба означити в тому чи іншому творі своєрідність образної мови, різновид символу чи метафори, то В. Коряк користувався єдиним, раз і назавжди виробленим кліше: образність може бути селянська, буржуазна, пролетарська...» [9, с. 180]. А от щодо того, чи варте уваги й чи має потенціал наукове дослідження доробку критика, він вважає, що «наряд чи хтось колись візьметься "с ученим видом знатока" розмежовувати, де тут соціологізм, котрий є все-таки науковим означенням явища, а де повна втрата здорового глузду» [9, с. 180].

Літературно-критичну діяльність В. Коряка приблизно в такому ж іронічному ключі характеризує і М. Шкандрій: «Володимир Коряк, член української партії есерів з 1915 р., а згодом помітний боротьбист, був самоуком із незакінченою середньою освітою. Погоду в організації почали задавати його догматичні погляди, які сформувалися, коли він ще був активістом Пролеткульту, і його манера літературної критики, яка в кращому разі виказувала оригінальне розуміння соціології літератури, а в гіршому – зводила критику до вишукування ухилів» [11, с. 70].

Одним із небагатьох фахівців, який зробив спробу подати більшою мірою об'єктивну характеристику діяльності В. Коряка як викладача інституту Т. Шевченка на початку 1930-х років, був Г. Костюк. У своїх спогадах «Зустрічі і прощання» він писав про нього так: «Трагічна постать нашого культурно-державного лихоліття» [7, с. 404]. «Він любив романтичний пафос, бунтівничу браваду. <...> Він перший висміяв російський месіанізм, перший в пореволюційній літературі кинув гасло нашої орієнтації на Європу (журнал "Мистецтво", 1919). Йому належить знаменитий вислів "Хай

живе дух неспокою!"», що його перехопив із вдячністю Хвильовий і зробив своїм бойовим гаслом» [7, с. 405].

Таким чином, практичне завдання нашої статті – максимально об'єктивний аналіз літературно-критичних поглядів В. Коряка на матеріалі його «Нарису історії української літератури» та монографій, присвячених творчості Т. Шевченка і В. Стефаника. У такий спосіб ми намагатимемось акцентувати не лише на негативних рисах його соціологічної концепції української літератури.

Якщо апелювати до історичного контексту, то загальновідомо те, що 20-ті роки ХХ століття – період модернізації українського соціуму. Своєю чергою, ця примусова модернізація відбувалася за правління більшовицької партії, що, відповідно, зумовлювало категоричне спростування «буржуазної» культури загалом і попередньої духовної спадщини зокрема. Спроби розбудови пролетарської комуністичної культури, за визначенням С. Павличко, сформували новий своєрідний «дискурс Києва–Харкова», який «швидко став офіційним, поглинувши, асимілювавши або зліквідувавши інші дискурси» [10, с. 172].

Одне з цільних місць у «започаткуванні нового стилю критики й характеру теоретизування» [8, с. 169] посіла саме літературно-критична концепція В. Коряка. Професор Т. Матвеева, досліджуючи становлення і розвиток кафедри історії української літератури Харківського університету, встановила, що В. Коряк працював у ХІНО з 1925 року, а захистивши дисертацію, спочатку став так званим «червоним» професором, із 1927 року – позаштатним професором, паралельно викладаючи курс історії української літератури. Також він був завідувачем кабінету радянської літератури в Інституті літератури Тараса Шевченка, а з 1933 до 1936 року, за відновлення Харківського університету, – очільником кафедри історії української літератури [8, с. 142].

Засади соціологічної концепції В. Коряка було оприлюднено в підручнику «Українська література» (1928), за яким і велося викладання курсу історії української літератури. Увесь курс був поділений на три частини: перша – спроба синтезу проблемних питань «марксістського літературознавства». Ішлося, власне, про суто теоретичні питання щодо сенсу мистецтва, вираження форми через зміст, класової теорії стилю та поділу на роди й жанри, чинника «соціологічного еквіваленту». Зокрема, ця частина мала такі підрозділи періодизації історії літератури: «література фєвдальна», «передбуржуазна» (І. Котляревський – Т. Шевченко), «буржуазна» (П. Куліш – В. Винниченко) та «емігрантська» (Д. Донцов, Є. Маланюк та ін.). Окремий розділ першої частини присвячений окресленню змісту

постанов Комуністичної партії стосовно розвитку радянської літератури, а саме: питанням українізації та перебігу і наслідкам щойно завершеної «літературної дискусії» 1925–1928 років.

Наступна, друга частина, яку ми закономірно можемо назвати історико-літературною, містила в собі підрозділи про літературу «переджовтневу» та «радянську» (концепція двох поколінь і двох «фаланг»). Відповідно, до першої фаланги, окрім А. Заливчого, В. Еллана, В. Чумака та Г. Михайличенка (слід відзначити, що саме В. Коряку приписують висунення концепції «перших хоробрих», за яку його, власне, і розстріляли в 1937 році), він зарахував ще й В. Підмогильного, Д. Загула, М. Могілянського, М. Семенка, П. Тичину, Я. Савченка та інших письменників, що вони активізувались у літературному процесі 1917—1921-го років.

«Другу фалангу радянської літератури» В. Коряк розподілив на: «пролетарських письменників» (А. Любченко, В. Сосюра, М. Йогансен, М. Хвильовий, О. Копиленко, С. Божко, С. Пилипенко, Ю. Смолич та ін.), «революційно-селянських» (А. Головка, А. Панів, І. Сенченко, К. Гордієнко), «лівоінтелігентських» (В. Поліщук, Г. Шкурупій, О. Слісаренко, М. Бажан, Ю. Яновський), «попутників» (Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, С. Васильченко,) та «правих» (М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, Т. Осьмачка).

У роздумах і ставленні В. Коряка до української дожовтневої літератури можна прослідкувати низку оригінальних ідей і систематизувати їх, виділивши позитивні та негативні аспекти.

Наприклад, у давньоруській літературі він послідовно заперечував шовіністичні «єдино-недимські» концепції походження української культури із, так би мовити, «общерусской». На переконання В. Коряка, усе те, що було створене на території України, належить, очевидно, до української літератури, а не до російської: «Місце написання певного твору визначає приналежність його чи до української, чи до руської літератури» [6, с. 149].

Наслідуючи ідеї М. Драгоманова, В. Коряк проводив паралелі між розвитком провансальської літератури й становленням нової української літератури [6, с. 150–151]. На наш погляд, цікавою видається характеристика «Енеїди» І. Котляревського як зображення тодішнього стану колонізованої України: «Образ Енея-бурлаки такий фантастичний і водночас реальний, героїчний і комічний, раз показується то демократичним своїм боком, то якимсь цілком протилежним, загалом – миготливий, непевний, як непевні усі персонажі цієї поеми, що є перелицьована, спотворена

українська дійсність певної доби. На очах самого Котляревського і справді Україну перелицьовувано, спотворено „латинізовано“ („русифіковано“)» [6, с. 153]. Схожа інтерпретація тодішнього стану України екстраполюється й на персонажів інших творів: «Образ Енея поволі набирає властивих українських рис у п'єсах Котляревського. В „Наталії Полтавці“ такий мандрівник Петро, а в „Москалі-Чарівнику“ – Чупрун. Один – бурлака, другий – чумак. Еней – військова людина, а не домонтар, але в Чупруновій хаті порядкує москаль Фінтик. І всі типи Котляревського якісь ніби неприкаяні» [6, с. 153].

Твори Г. Квітки-Основ'яненка науковець розглядає як типово дворянські та сентиментальні. Це, ми вважаємо, є однозначно ближчим до істини, ніж пізніші не зовсім вдачі спроби «виліпити» з письменника «революційного демократа» і «реаліста»: «З Квітки є батько української новелі. Його новеля з ідеологічного боку є реакційна, бо з автора типовий зубр, прихильник кріпацтва, автор славнозвісних „листів до любезних земляків“ (цареславних і „кнутославних“ агіток). Його сатиричність і пародійність були щербаті, бо він картав різні хиби сучасности з погляду февдальної моралі» [6, с. 157].

«Психологічний символізм» – саме так характеризує В. Коряк особливості творчої і стильової манери Л. Українки [6, с. 183], але його аналіз чи не найбільше виявляє абсурдність соціологічного підходу до інтерпретації художніх текстів. Так, у драматичному етюді «В дому роботи, в країні неволі» діалог і бійка між двома рабами – єгиптянином та євреєм – пояснюється, як «конкуренція двох буржуазій» [6, с. 183]. «Лісова пісня» – як «драма-казка з своєрідним символізмом, стилізованим під польський етнографізм». «Символіка казки виявляє протилежність міщанської буденщини (образ Килини) і майбутнього гармонійного суспільства (образ Мавки з царства казки). Між цими двома світами вагається українська інтелігенція (Лукаш) – капіталізмом і соціалізмом» [6, с. 184].

Цікавим видається поєднання соціологічного і власне літературознавчого підходів під час дослідження постаті В. Стефаника. Характеризуючи його твори, В. Коряк стисло переказує власне розуміння змісту провідних новел і порівнює творчість письменника з доробком Мопасана, Верхарна, Виспянського, Пшибишевського та Г. Успенського. Дослідник також порушив питання щодо стильових особливостей українського письменника і зробив висновок, що він є близьким до імпресіонізму. Але водночас, відповідно до соціологічних настанов, В. Коряк зауважив: «Не можна заперечувати, що дещо від імпресіоністичної техніки в Стефаника є, але нема в нього найістотнішого чинника

європейського імпресіонізму: його безтурботности що до змісту, безідейности. Це головне. Недарма Стефанік порівняв себе з Бетховеном. Бетховен належить до культури передіндустріального господарства, до психологізму як стилю культури господарства кравово-грошового» [5, с. 65].

Найповнішою мірою негативні й позитивні риси літературно-критичної концепції В. Коряка знайшли відбиток у його інтерпретації творчості Т. Шевченка. Специфіка аналізу полягає у відсутності власне наукового підходу, публіцистичності викладу, схильному до тенденційності. В. Коряк одним із перших почав вибудовувати «соцреалістичний канон», який став панівним у 1930–1980-х роках, сприйняття Т. Шевченка як пророка і борця за соціалістичну революцію та побудову комуністичної держави: «Лінія розвитку революції: Спартак – Мюнцер – Бабеф – Маркс – Шевченко – Ленін... В цих іменах-символах клясових рухів ціла історія клясової боротьби. Тільки сучасність приймає цілком спадщину Шевченка, тільки для нас є він близький і рідний» [4, с. 101]. Зрозуміло, що наріжним каменем стало приписування поетові атеїстичних поглядів. Не менш важливою рисою радянського шевченкознавства, започаткованого В. Коряком, стала системна критика еміграційного складника української культури: «Мужицький поет Шевченко краще оцінив і релігію, і богів, і панські ідеалістичні утопії і спинився на ідеї комунізму, яко єдиній, що їй належить майбутність. Як-же-ж нікчемно виглядають всі оці "держави, тому реальному народові, що про його ви базикаєте по закордонних шинках на розпуттях велелюдних еміграції"» [4, с. 76].

Будучи ідеологом українського відгалуження пролеткульту, В. Коряк відверто пропагував безповоротну відмову від попередньої традиції і висував вимоги щодо формування «нової комуністичної культури». А отже, творчість Т. Шевченка, за його ідеєю, є абсолютно залежною від тієї користі, яку може принести він пролетарським поетам-творцям «нової культури». Відтак Т. Шевченко подавався не лише як мужик і «пророк соціальної революції», а ще й, «з'ясувалося», агітував за «вільне кохання» і свободу позашлюбних стосунків: «Вільне кохання і вільне материнство проповідував Шевченко. Тут була його ціла релігія "Земної Мадонни" – матері наймички, матері-покритки – як-раз те освятив поет у своїй творчості, що оганьбив панський лад, панський закон, панська мораль. Він активно боронить свою нову мораль: висміює чорничок, оспівує удову, що викохала перед очима цілого села від заїзжого запорожця сина, спорядила і випровадила на Січ» [4, с. 80].

Щодо позитивних аспектів шевченківської концепції В. Коряка зауважмо на тому, що з-поміж

них варто виділити сміливе заперечення поширюваної різними представниками шовіністичних кіл плітки про антисемітизм українського поета. «Ось зразок шевченківського антисемітизму: "Пішла в найми, за хліб черствий, Жидам носить воду, –/Бо хрищені не приймають,"/Стара, кажуть, стала, Не здужає...". Хто тут кращий: жиди, що прийняли на роботу, чи тії "хрищені", що викинули на голодну смерть?» [4, с. 81].

Важливо наголосити, що Т. Шевченко для В. Коряка – самодостатня постать в українській літературі зокрема і у світовій літературі загалом. Він ставить письменника набагато вище від «революційних демократів» і стверджує вторинність їхніх «впливів»: «Шевченко не асимілювався з цією культурою і в своїй революційності пішов далі радикалів, помічників та емігранта Герцена. Тут він, дійсно, випередив свою добу і зробився попередником тієї найбільшої в світі революції, яка принесла справжнє визволення мільйонам українського селянства» [6, с. 161].

Підсумовуючи все вищесказане, можемо зробити висновок: літературно-критичні праці В. Коряка відзначаються надмірною публіцистичністю і відсутністю фахового аналізу. Щодо наукової діяльності слід сказати про суттєвий відбиток ідеології пролеткульту. Літературно-критичні концепції В. Коряка сприяли формуванню соцреалістичного канону радянського літературознавства, сутність якого полягала в запереченні елітарності української літератури й увиразненні її простонародності, акцентуації на соціально-класовому походженні письменників, підкресленні бунтарських, атеїстичних і революційних мотивів, не беручи до уваги інших.

Водночас В. Коряк рішуче заперечує шовіністичні тези про антисемітизм Т. Шевченка, а сам поет постає самодостатнім, творчим інтелектуалом, цілковито вільним від «впливів» російських письменників і «революційних демократів»; людиною, яка, на думку науковця, багато в чому значно випередила багатьох митців і суспільних діячів. Чимало його неординарних думок можна прослідкувати в інтерпретації творів інших українських письменників.

Зрозуміло, наша розвідка не вичерпує всіх аспектів літературно-критичної та методологічної діяльності В. Коряка, залишаючи поле для подальшого дослідження. Наприклад, з'ясування ступеню оригінальності власне соціологічного підходу науковця до історії української літератури у зіставленні з працями таких російських представників соціологічного напрямку, як В. Переверзєв, В. Плетньов, І. Фріче, Л. Авербах, О. Воронський та ін., адже, на наше тверде переконання, це дасть змогу відкрити нові

перспективи наукового дослідження українського літературно-критичного дискурсу цього періоду.

Література

1. Гординський Я. Літературна критика підсоветської України. Львів-Київ: [Б. в.], 1939. 135 с.
2. Історія української літератури: у 2 т./редкол.: І. О. Дзеверін (голова), В. Г. Дончик, О. В. Мишанич та ін. Київ: Наук. думка, 1988. Т. 2.: Радянська література. 742 с.
3. Комишанченко М. П. Боротьба за Шевченка. Київ: Тов. «Знання» Української РСР, 1964. 48 с.
4. Коряк В. Боротьба за Шевченка. [Харків]: ДВУ, 1925. 115 с.
5. Коряк В. Селянський Бетховен: творчість В. Стефаніка: нарис. Харків: Вид-во «Український робітник», 1929. 72 с.
6. Коряк В. Українська література: конспект. [Харків]: ДВУ, 1929. 299 с.
7. Костюк Г. Зустрічі і прощання: спогади у двох книгах/передм. М. Жулинського. Київ: Смолоскип, 2008. Кн. 1. 720 с.
8. Матвеева Т. С. Філологічні студії в Харківському університеті : культурно-історичний, естетичний, соціокомунікативний аспекти//Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна): монографія/передм. В. С. Бакірова; за ред. Ю. М. Безхутрого. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. С. 93—165.
9. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2003. 360 с.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Либідь, 1999. 447 с.
11. Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років. Київ: Ніка-Центр, 2006. 384 с.
12. Українська літературна енциклопедія: в 5 т./редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) та ін. Київ: УРЕ ім. М. П. Бажана, 1995. Т. 3: К–Н, 496 с.

References

1. Hordynskiy Ya. Literaturna krytyka pidsovietskoi Ukrainy. Lviv-K. : [B. v.], 1939. 135 s.
2. Istoriia ukrainskoi literatury : u 2 t. / redkol. : I. O. Dzeverin (holova), V. H. Donchyk, O. V. Myshanych ta in. T. 2. : Radianska literatura. K. : Nauk. dumka, 1988. 742 s.
3. Komyschanchenko M. P. Borotba za Shevchenka. K. : Tov. «Znannia» Ukrainkoi RSR, 1964. 48 s.
4. Koriak V. Borotba za Shevchenka. [Kh.] : DVU, 1925. 115 s.
5. Koriak V. Selianskyi Betkhoven: tvorchist V. Stefanyka : narys. Kh. : V-vo «Ukrainskyi robitnyk», 1929. 72 s.
6. Koriak V. Ukrainska literatura : konspekt. [Kh.] : DVU, 1929. 299 s.
7. Kostyuk H. Zustrichi i proshchannia : spohady u dvokh knykhakh. Kn. 1. / peredm. M. Zhulynskoho. K. : Smoloskyp, 2008. 720 s.
8. Matvieieva T. S. Filolohichni studii v Kharkivskomu universyteti : kulturno-istorychni, estetychni, sotsiokomunikatyvnyi aspekty // Kharkivskiy universytet i ukrainska kultura (do 210-richchia vid chasu zasnovannia KhNU imeni V. N. Karazina) : monohrafiia / peredm. V. S. Bakirova ; za red. Yu. M. Bezkhutroho. Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina, 2015. S. 93—165.
9. Naienko M. K. Istoriia ukrainskoho literaturoznavstva : pidruchnyk. K. : VTs «Akademii», 2003. 360 s.
10. Pavlychko S. Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi : monohrafiia. 2-he vyd., pererob. i dop. K. : Lybid, 1999. 447 s.
11. Shkandrii M. Modernisty, marksysty i natsiia. Ukrainska literaturna dyskusiiia 1920-kh rokiv. K. : Nika-Tsentr, 2006. 384 s.
12. Ukrainska literaturna entsyklopediia : v 5 t. / redkol. : I. O. Dzeverin (vidp. red.) ta in. T. 3 (T. 1 — 1988, A—H ; T. 2 — 1990, D—K) : K—N. K. : «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 1995. 496 s. : il..

Сподарець Михайло Павлович, кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна ((майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна); e-mail: mspodarets@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0003-4626-0505>).

Сподарец Михаил Павлович, кандидат филологических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина); e-mail: mspodarets@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0003-4626-0505>.

Spodarets Myhaylo, PhD in Philology, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: mspodarets@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0003-4626-0505>.